

Jožica Štendler
Branje Preglja konec devetdesetih

INTERPRETACIJE – IVAN PREGELJ

Uredil Marjan Dolgan. Nova revija, Ljubljana 1999 (Zbirka Interpretacije; 9)

Niko Grafenauer, urednik zbirke Interpretacije, je ob prvem zvezku (M. Rožanc; 1991) kot popotnico zbirki zapisal, da je njen namen »čim bolj kompleksno predstaviti opus posameznega avtorja« ter osvetliti njegova dela in poetiko iz različnih literarnokritičnih in teoretskih zornih kotov. Deveti zvezek Interpretacij se na obsežnih štiristo osemintridesetih straneh pri predstavitvi Ivana Preglja strogo drži te poslanice in se po svoji zasnovi in namenu ne razlikuje od zvezkov, izdanih pred njim.

Študije so razdeljene v tri sklope. Najkrajši je uvodni, ki je posvečen spominom sodobnikov na leta 1960 preminulega profesorja Ivana Preglja. V drugih zvezkih Interpretacij je ta spominski blok običajno nadomeščen z intervjuji z avtorjem ali avtorjevim razmislekom o svoji lastni poetiki. V drugem sklopu skuša šestnajst razprav pridati vsaka svoj delež pri celostni podobi Preglja, vsestranskega, a po vojni nekaj časa nezaželenega avtorja. Večina je delnih; ukvarjajo se z interpretacijo posameznega dela ali le določenega vsebinskega ali slogovnega segmenta, le nekaj jih ponuja bolj celosten pregled posameznih zvrsti Pregljevega ustvarjanja. Zadnji, bibliografski sklop utegne biti zgolj za ljubitelja Pregljevih del malce dolgočasen, strokovnim raziskovalcem pa bo nepogrešljiv vir podatkov, saj prinaša, kot je za zbirko že običajno, ta hip najpopolnejšo bibliografijo njegovih del, to pa je ob tem, da je Pregelj eden redkih slovenskih klasikov, čigar opus ni združen v Zbrana dela, še posebnega pomena.

Nove metode in raziskave so tudi razpravljalcem v Interpretacijah omogočile potrditev in dokaz nesporne kakovosti Preglja kot jezikovnega stilista in neprekosljivega mojstra v arhaiziranju besedila, vendar pa so ob celostnih zvrstnih pregledih zagotovo ob časovni in ideološki oddaljenosti najzanimivejše tiste študije, ki se z različnih osebnih in filozofskih vidikov ukvarjajo s tematskimi interpretacijami njegovih najspornejših in najodmevnejših del. In to tem bolj, ker je pred petnajstimi leti Slovenska matica izdala zbornik z znanstvenega simpozija, ki je potekal leto prej ob stoti obletnici pisateljevega rojstva, v uvodu katerega je njegov urednik Joža Mahnič zapisal, da je namen simpozija »kolikor se da vsestransko, pretehtano in objektivno na novo osvetliti Pregljevo umetnost, po potrebi dopolniti ali spremeniti dosedanje poglede nanj in ji potrditi pripadajoče visoko mesto v slovenskem slovstvu« (Pregljev zbornik, 1984). V čem je torej novost branja Preglja konec devetdesetih?

Izbor razpravjalcev je zares obsežen in tudi utemeljen, saj se jih je večina že prej ukvarjala z avtorjem, bodisi v revijalnih objavah, magistrskih delih, disertacijah ali samostojnih monografijah. Šest izmed njih je sodelovalo že pri izdaji Pregljevega zbornika (PZ), nekateri pa se s Pregljem javno prvič srečujejo. Med njimi je zanimiva študija duhovnika Rudija Koncilija, ki versko izkustvo v *Plebaniusu Joannesu* razlaga s stališča vernika in doktorja teologije. Glede na nekdanje kritike iz katoliškega tabora bi na podlagi tega primera lahko sklepali, da konec devetdesetih Cerkev ne le strpno, ampak presenetljivo pozitivno sprejema Pregljeva dela in jim priznava visoko umetniško vrednost.

Podobno pozitiven in priznavalen odnos sodelujočih avtorjev lahko ugotovimo tudi pri vseh drugih spornih in večno aktualnih vprašanjih, povezanih s Pregljem, ki so burili že njegove sodobnike in se jim niso mogli docela izmakniti niti vsi kasnejši raziskovalci, tako tudi ne avtorji v obeh zbornikih. Problematična se kaže že njegova literarnozgodovinska uvrstitev. Izšel je iz tradicije romantičnega realizma, v dvajsetih pa se preusmeril v izrazit ekspresio-

nizem in obveljal za najpomembnejšega slovenskega pisca tega obdobja. Ob tem se v njegovih delih kažejo tudi prvine baroka. Posvetil se je predvsem zgodovinski povesti in romanu. Kljub njegovemu mojstrstvu ob prikazovanju preteklih obdobjij protestantizma in kmečkih uporov so že tedanji kritiki ugotavljali, da mu ne gre za natančen prikaz časa, in mu ob literarnih junakih očitali prvenstveno upovedovanje njegovih lastnih psiholoških stanj. Liberalni tabor mu je očital pretirano katoliško usmerjenost, ki je botrovala tudi zapostavljenosti njegovih del po drugi svetovni vojni. Kritizirali so obsesivno ponavljanje stalnih motivov in tem; bogoiskateljstvo, iskanje osebne vere, razkol med duhom in telesom ter prikazovanje duhovščine kot konstantnega literarnega junaka njegovih del. Njegov besedni artizem, slogovne inovacije in drzna miselnost so ga ob izidu novele *Thabiti kumi* pripeljali tako daleč, da so se mu odrekli tudi katoliški kritiki.

Temo bogoiskateljstva in problem osebne vere zlasti pri duhovniku v PZ zastopa le urednikova »duševnoslovna-umetnostna razčlenitev Plebanusa Joannesa«, v Interpretacijah se z njo z različnih vidikov preskuša kar troje avtorjev. Poleg že omenjenega Rudija Koncilije in Cirila, ki je podal celostno sliko o psihološki podobi in poslanstvu Pregljevih duhovnikov (ki sta že prej bila predmet več razprav), Edvard Kovač (*Pregljeva apokalipsa v njegovi noveli Thabiti kumi*) Pregljevo najbolj obsojano novelo razlaga s stališča apokaliptične literature. V nasprotju s posvetnim razumevanjem preteklih kritik se mu najspornejši zdi zadnji prizor, ki v obliki stopnjevanih eshatoloških podob prikazuje celostno združitev telesa in duha, v kateri se čutno doživljanje duhovne ljubezni stopnjuje v daritev in žrtev za drugega. Ob tem ugotavlja, da Pregelj upanja krščanske apokalipse ne sprejema v celoti, saj epilog novele kljub vsemu ostaja zelo pesimističen in tragičen.

Miran Hladnik v študiji *Pregljeva zgodovinska pripoved v Pregljevih delih* odkriva konstitutivne elemente zgodovinskega žanra, ki jih je sočasna kritika pogostokrat neupravičeno označevala za trivialne in romantične prvine. Za roman *Tolminci*, ki je zaradi

svoje nacionalne in socialno spodbudne ideje pri povojnih oblasteh edini užival nekaj naklonjenosti, ponuja razlago, da tudi v njem prevladuje Pregljeva naklonjenost življenju pred socialno pravičniško akcijo. Hladnikova razprava je ena redkih doslej, ki Pregljeva dela obravnava žanrsko, večina drugih piscev se bolj ukvarja z odnosom med t.i. zgodovinsko resnico in pisateljevo domišljijo. Čeprav so mu že tedanji kritiki očitali pretirano projiciranje svoje lastne duševnosti v pripovedne like, se z verodostojnostjo in resničnostjo zgodovinskih oseb in dogodkov, ki jih je upodobil v svojih delih, ukvarjata Branko Marušič in France Pibernik in pri tem ugotavljata, da njegova interpretacija zgodovine ni povsem zvesta resničnim dejstvom, bodisi da Pregelj ni poznal vseh zgodovinskih virov, ki so na voljo danes, ali morda iz njih celo ni hotel črpati in si tako omejevati ustvarjalne svobode. Na podlagi nedavno odkritih dokumentov v dunajskem dvornem arhivu je Janez Dolenc razkril resnico o štirih imenih upornikov, ki so bili usmrčeni drugega dne krvave rihte, in tako odgovoril Bogu Grafenauerju na njegovo zastavljeno vprašanje v PZ, ali so imena plod Pregljeve domišljije, in če niso, od kod mu vednost zanje.

Ne odgovor, ampak dopolnitev PZ pomeni razmišljanje o Pregljevi poeziji, ki je pri kritikih ves čas veljala za manj vreden del njegovega ustvarjanja in katere mladostnim poskusom se je tudi sam avtor kasneje odrekel. Sistematično in natančno analizo metričnih shem in verznihih ritmov Toneta Pretnarja v PZ, ki pa ji že urednik Mahnič očita pomanjkanje vsebinske razlage, je Janez Dolenc s kronološkim naštevanjem in razlago Pregljevih pesmi izpeljal v njegov življenjepis. Boris A. Novak (*Zapoznela romanika Ivana Preglja*) pa je Pretnarjevo pusto navajanje različnih tipov verzov in ritmov postavil v širši literarnozgodovinski okvir in prepričljivo utemeljil, zakaj je Pregljeva zbirka *Romanitka* ob svojem izidu naletela večinoma na odklonilen sprejem. Po njegovi sodbi so klišejske in skrepenele verzne in kitične forme iz devetnajstega stoletja popolnoma zamorile sicer svežo in živo čustveno izpovednost njegovih pesmi. Izbiro pesniških modelov, ki so že tedaj glede na sočasne

literarne tokove veljali za zastarele, pojasnjuje s psihologijo male skupnosti, ki s pretirano zvestobo preteklim modelom skuša zavarovati svoje izročilo in identiteto.

Dopolnitev PZ se kaže tudi v študiji Denisa Poniža (*Pregljevi Berači ali o razpadajočem svetu*), ki je osnovne postavke Jožeta Koruze (PZ) o ekspresionističnih in grotesknih elementih v Pregljevih kratkih dramah izrabil za sodobno interpretacijo Pregljevih *Beračev*, ki po njegovi razlagi že daljnega leta 1917 napovedujejo in delno že uresničujejo tisti razpad sveta, ki ga evropska dramatika še posebno intenzivno tematizira po drugi svetovni vojni in ki tudi danes ostaja osrednji predmet njenega zanimanja.

Med obema zbornikoma je toliko povezav, da so Interpretacije nedvomno zavestno nastale na podlagi svojega predhodnika. Joža Mahnič je v sklepni besedi PZ zapisal, da kljub pestrosti in raznolikosti prispevkov, ki so domala pokrili skoraj vsa področja Pregljevega ustvarjanja, pogrša nekaj tem. Pogrša natančen prikaz Pregljevega delovanja kot kritika, esejista in pisca člankov, v katerih je ocenjeval tedanjo slovensko in tujo literarno produkcijo ali se ukvarjal z literarno zgodovino in teorijo, za Interpretacije pa je tak prikaz napisal kar sam. Glede na obsežnost kronološkega in natančnega naštevanja, koliko člankov, koliko esejev in koliko strani daljših študij je v posameznem letu objavil v tej, oni in drugi reviji, kdo se je ob tem v uredništvu zamenjal ter kaj je Pregelj v kritikah pohvalil in kaj pogrjal, je Mahničev povzetek Preglja kritika skromno strnjen na dva odstavka.

Interpretacije prinašajo tudi »poseben pretres« romana *Simon iz Praš* in troje analiz Pregljeve stilizacije, besedišča in izraznih sredstev, ki jih Mahnič omenja kot manjkajoče v PZ, čeprav so bile oblikovne in stilne inovacije ena stalnih razpravljalnih tem ob Pregljevih delih. Tudi ob Interpretacijah pa bi se lahko pridružili Mahničevi želji, da bi bila njegova dela obravnavana bolj celostno. Tako se na primer romana *Tolminci* dotaknemo skorajda samo prek imen štirih upornikov in več izvemo o vseh možnih preperelih zgodovinskih virih in strani fascikla, na kateri so navedeni, kot pa

o samem romanu. Ena najpomembnejših Pregljevih novel *Matkova Tina* se samo bežno omenja in podobno. Tudi o precejšnjem delu Pregljeve »mohorjanske« literature ni govora niti toliko, da bi izvedeli, da sicer je, ampak ni vredna omembe. Kljub želji po čim popolnejši predstavitvi pa smo lahko prepričani, da noben zbornik ne bo docel izčrpal kompleksnosti in večplastnosti Pregljeve umetnosti.

Konec devetdesetih je po sprejetju osnovnih ugotovitev o Preglju, ki jih je v slovensko literarno zavest vnesel in dokončno utrdil že Pregljev zbornik, branje njegovih del (vsaj pri večini študiji) kljub ponavljanju »pregljevskih« stalnih tem bolj svobodno, inovativno, neobremenjeno z literarnozgodovinskim predalčkanjem in podprto s sodobnimi metodami. Nekoliko moteči sta še vedno nenehno omenjanje in izgovarjanje na zamolčanost in nepravilnost literarne zgodovine do Preglja (že kdaj uradno sprejeto in tudi že odpravljeno dejstvo), ki bolj zbudjata občutek Pregljevega mučeništva kot pa veličine pravega umetnika.